

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی

منصور نجفلو^۱

محبوبه بابایی^۲

ربابه پورجبلی^۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۸/۱۱ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۹/۲۸

چکیده

رواج فرهنگ وقف در اسلام بحث مهم و گسترده‌ای است. همچنین نقش وقف به‌عنوان یک امر مدنی برخاسته از معارف و فرهنگ والای اسلامی در توسعه اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سامان بخشی به مسایل و مشکلات جامعه بر کسی پوشیده نیست. هدف پژوهش حاضر ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی است. روش پژوهش به لحاظ ماهیت و به لحاظ روش در زمره تحقیقات توصیفی - تحلیلی است و با استفاده از روش دلفی و با استفاده از کتب، مجلات، مقالات و اسناد با رویکرد کیفی انجام شده است و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل محتوای کیفی و برای اعتباریابی مؤلفه‌های الگو از الگوسازی ساختاری - تفسیری استفاده شد. این پژوهش از لحاظ فلسفی، رویکردی تفسیری دارد و از لحاظ جهت‌گیری توسعه‌ای است. یافته‌های پژوهش نشان داد مؤثرترین انگیزه‌های واقفین، انگیزه‌های دینی (رضای خدا، پاداش اخروی)، خدمت به هم‌نوع ساخت بیمارستان‌ها و گسترش علم و دانش در جامعه است.

کلمات کلیدی

اوقاف و امور خیریه، وقف، وقف مشارکتی، روش دلفی.

۱- دانشجوی دکتری، گروه علوم اجتماعی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. mnajaflo1392@gmail.com

۲- استادیار، گروه علوم اجتماعی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. (نویسنده مسئول) mahboobe.babaei@iau.ac.ir

۳- استادیار، گروه علوم اجتماعی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. ropo.zanjan.iau.ir@gmail.com

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی/نچفلو، بابایی و پورجیلی

مقدمه و بیان مسئله

یکی از برترین آموزش‌های عملی اسلام که در ارتباط با دیگران است، سنت حسنه‌ی «وقف» است. وقف از انواع امور خیریه و داوطلبانه است که برای برخوردار کردن دیگران از اموال شخصی توانمندان که در حقیقت، نوعی تعدیل ثروت و توزیع درآمد است، به وجود آمده است (ناصحی و شادپی، ۱۳۸۷: ۱۵۸). در این راستا، وقف می‌تواند در همراهی مردم با فرآیند توسعه نقش مهمی را ایفا کند. چرا که قادر است توده‌هایی فاقد بهره‌مندی از درآمدهای جامعه را با یک توزیع مجدد داوطلبانه‌ی درآمد، بهره‌مند سازد و فرصت و قدرت اندیشیدن، درک منافع بلندمدت جامعه و در نتیجه همسویی با برنامه‌های توسعه را در آنها ایجاد کند (صحرانورد و اسدی، ۱۳۹۱: ۶۴۰).

در قرآن کریم کلمه وقف نیامده، ولی عناوینی همچون صدقه، خیر، برّ، انفاق، احسان ذکر شده که هر یک از این عناوین بر وقف صدق می‌کند. احادیث بسیاری به استحباب وقف اشاره کرده و احکام آن‌را شرح داده‌اند.

وقف، آثار تربیتی، اقتصادی و اجتماعی فراوانی دارد. هم‌چنین وقف یکی از سنت‌های حسنه در تعالیم مذهبی و دین اسلام و از مباحث فقهی است.

علیرغم این‌که نهادهای مشابه وقف در اسلام در کشورهای پیشرفته جهان همچون سایر نهادهای اجتماعی متناسب با تغییرات متحول شده و با کارایی قابل توجهی شکل گرفته تا موجب جهش‌های پیشرفتی اجتماعی، فرهنگی و علمی بیشتر و مؤثرتر باشد، اما متأسفانه در کشورهای اسلامی نهاد وقف در عین اهمیت آن در فقه اسلامی و دارا بودن ظرفیت‌های به‌کارگیری در بخش‌های مختلف تولیدی، خدماتی، بازرگانی، صنعتی و غیره متناسب با نیازهای روز هنوز به پیشرفت و کارایی لازم نرسیده است (میرهاشمی و سرهنگیان، ۱۳۹۳).

این رساله به بررسی یکی از متجلی‌ترین نمادهای مشارکت فرهنگی، یعنی وقف، خاصه وقف مشارکتی می‌پردازد. وقف ماهیتاً یک عمل فرهنگی است که در تمامی ابعاد زندگی انسان‌ها اعم از علمی، سیاسی، اقتصادی، مذهبی مشارکت و نقش دارد.

وقف از افتخارات دین اسلام است و به طور غیرمستقیم در قرآن و به طور مستقیم در سیره‌ی پیامبر(ص) و ائمه (ع) به آن توجه فراوان شده است. از نظر اسلام وقف راه‌گشایی برای رفع محرومیت‌های مادی و معنوی جامعه و یادگار جاودانه‌ای از کرامت انسان به پیشگاه بشریت و پیوند با آفریدگار متعال است. هر چند در هیچ یک از آیات قرآن صریحاً به وقف اشاره نشده است اما، علمای

اسلام از کلیت برخی مفاهیم اخلاقی که در قرآن ذکر شده است چنین نتیجه می‌گیرند که وقف مورد تأیید قرآن است. قرآن در توسعه‌ی فرهنگ وقف در جامعه‌ی اسلامی تأثیر محتوایی و موضوعی داشته است. ذکر آیه‌ی (فمن بدله بعد ما سمعه فانما ائمه علی الذین یبدلونه ان الله سمیع علیم) در وقف‌نامه‌ها نشانه‌ی تأثیر قرآن در گسترش فرهنگ در جامعه‌ی اسلامی است. همچنین رفتار و شیوه‌ی پیامبر (ص) و ائمه معصومین(ع) به صورت قول یا فعل در رواج و گسترش وقف از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به موجب تأکیدی که آن بزرگواران به مسأله‌ی وقف داشتند مسلمانان بخشی از امکانات مالی خود را وقف کردند. عمل آنها به وقف نیز بر رفتار مسلمانان تأثیر گذاشت. وقف در جامعه دارای سه دسته کارکرد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. اوقاف اگر طبق احکام اسلامی در جامعه عمل شود می‌تواند تأثیر بسزایی در حل مشکلات اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی داشته باشد. اولین و مهمترین کارکرد وقف از گذشته‌های دور تاکنون کارکرد فرهنگی است و در بعد اجتماعی همچون چتری بزرگ سایه‌ی خود را بر سر نیازمندان می‌گستراند. به لحاظ اقتصادی ماهیت اوقاف جنبه‌ی اقتصادی دارد و به‌عنوان پشتوانه‌ی قوی مالی برای دولت اسلامی مطرح است. اسلام عمل به وقف را در ردیف ایمان به خدا، رسول خدا و روز قیامت قرار داده است.

در کشور ما نیز نهاد وقف به دلیل سابقه دینی و مذهبی از سالیان دور گسترش یافته و نقش مهمی در فرآیند پیشرفت داشته است (اکبری و همکاران، ۱۳۹۹).

اصولاً توسعه به مفهوم اجتماعی انسانی و چه در معنای فیزیکی و کالبدی در فضا و مکان صورت می‌گیرد. تجربه سال‌ها کاربرد رویکردهای مختلف توسعه نشان داد که به دلیل تنوع جوامع انسانی نمی‌توان برای همه آنها نسخه واحدی را تجویز نمود. در نگاه جدید مبحث توسعه محلی وارد مباحث توسعه گردید. توسعه محلی در واقع بعنوان بخشی از فضا و نظام توسعه‌ای مطرح شد که در محدوده جغرافیایی و فضایی مشخص، رهیافت‌های مشارکتی و توانمندسازی جوامع محلی را در اولویت قرار می‌دهد. در این باره رویکردهای مشارکتی حضور پررنگ‌تری پیدا کردند. در رویکرد جدید، مشارکت مردم در تصمیم‌گیری و ورود افراد به عرصه برنامه‌ریزی به یک اصل مهم تبدیل شد.

وقف مشارکتی وقفی است که برای موضوعی مشترک و با مشارکت چند واقف انجام می‌گیرد. به عبارتی دیگر واقفان، با هر تعداد و با هر مقدار سرمایه می‌توانند در وقف مذکور مشارکت کنند. یکی از ویژگی‌های مهم وقف مشارکتی، گسترش فرهنگ وقف به تمامی سطوح درآمدی جامعه است. افراد با هر سطح درآمدی می‌توانند در کار نیک مشارکت داشته باشند و صرفاً منابع مالی زیاد، ملاکی برای کمک‌رسانی نیست.

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی/انجفلو، بابایی و پورجیلی

در تحقیق حاضر با روش دلفی که رویکرد یا روشی سیستماتیک در تحقیق برای استخراج نظرات از یک گروه متخصص در مورد یک موضوع یا یک سؤال است. رسیدن به اجماع گروهی از طریق یک سری از راندهای پرسش‌نامه‌ای با حفظ گمنامی پاسخ‌دهندگان و فیدبک نظرات به اعضای پانل است. درخواست قضاوت‌های حرفه‌ای از متخصصین هتروژن و مستقل در مورد یک موضوع ویژه در سطح بزرگ جغرافیایی با استفاده از پرسش‌نامه‌ها است که تا زمان دستیابی به اجماع نظرات مداوم تکرار می‌شود. روش مطالعه‌ی چند مرحله‌ای برای گردآوری نظرات در موارد ذهنی بودن موضوع و استفاده از پاسخ‌های نوشتاری به‌جای گردهم آوردن یک گروه متخصص است، و هدف اجماع با امکان اظهارنظر آزادانه و تجدید نظر عقاید با تخمین‌های عددی می‌باشد. سؤال اصلی تحقیق این است که با توجه به شرایط جدید جوامع و حرکت آنها از جوامع ساده به پیچیده به‌خصوص در شرایط فعلی جامعه ایرانی و مشکلات موجود و در راستای اقتصاد مقاومتی می‌توان مدلی از وقف و موقوفه ارائه نمود که جامعه را در حل بخشی از مشکلات یاد شده یاری نماید.

اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

وقف با وجود داشتن آثار فراوان اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی همواره به‌عنوان یک نهاد تأثیرگذار در جامعه اسلامی مطرح بوده است. اما نکته حایز اهمیت این است که به اعتقاد کارشناسان و محققان، اکنون که در کشورهای اروپایی و آمریکایی با الگوپذیری از ایرانیان بنیادهای خیریه تأسیس می‌کنند، جای تأسف است که ما به این مسئله کم‌توجهی کنیم. ما باید مراکز پژوهشی و تحقیقاتی فعالی را برای گسترش آموزش فرهنگ وقف در جامعه ایجاد کنیم. خیرین و افرادی که تمکن مالی دارند، برای احیای دوباره این سنت الهی تلاش می‌کنند و به تدریج شاهد تأسیس و گسترش مراکز علمی و پژوهشی در این زمینه می‌باشند. لذا نگارنده با گردآوری مطالبی هرچند مختصر سعی نموده در راستای همین ضرورت گام بردارد.

هدف اصلی از وقف و ترویج نهادهای خیریه تأسیس و تثبیت محل سکونت، منبع ارتزاق و تامین قسمتی از نیازمندی‌های عمومی یا دسته‌ای از اعیان و فرزندان واقف یا دانشمندان، بیماران، مسافران و سایر طبقاتی است که به‌نحوی باید حمایت شوند. سنت حسنه وقف در طول تاریخ از آن چنان توجهی برخوردار گردید که در برهه‌هایی از زمان، تأمین مهمترین نیازهای مستمندان را برعهده داشته است. پدیده دولت به نحوی که امروزه در برنامه‌ریزی‌های توسعه پایدار، مسئولیت تنظیم برنامه‌های زندگی افراد جامعه را برعهده دارد، در گذشته مطرح نبوده است و حکومت‌ها بیشتر به دفاع از مرزها و نظم عمومی می‌پرداخته‌اند که این، امروز بخشی از وظایف دولت را تشکیل می‌دهند. در غیاب دولت‌ها، افراد

فصلنامه مدیریت کسب و کار نوآورانه / دوره ۱۶ / شماره ۶۴ / زمستان ۱۴۰۳

با تکیه بر سنت وقف احداث و نگهداری بسیاری از مؤسسات عام‌المنفعه را برعهده داشته‌اند. (مطهری، ۱۳۶۷: ۵۱)

در خصوص چرایی انجام وقف و انگیزه‌های واقفین موارد گوناگونی طرح و بحث شده است لکن آنچه در تحقیق حاضر اشاره خواهد شد وقف در طول تاریخ دو وجه اساسی داشته است اولاً عمدتاً انگیزه واقفان نیت خیر و با انگیزه معنوی بوده است. ثانیاً در طول زمان و متناسب با شرایط زمان و مکان، انگیزه‌های دیگری نیز در برخی مواقع به‌عنوان انگیزه اصلی و در بعضی مواقع در کنار و همراه انگیزه معنوی واقفان وارد امور وقفی شده است. با توجه به شرایط اقتصادی فعلی و پیشرفت علم و صنعت و دیگر علل از این‌که اشخاص به راحتی در طرح‌های بزرگ اقتصادی، اجتماعی و بهداشتی و محیط‌زیستی مشارکت کنند. بنابراین بهترین گزینه وقف مشارکتی است. وقف مشارکتی وقفی است که برای موضوعی مشترک و با مشارکت چند واقف انجام می‌گیرد. به عبارتی دیگر واقفان، با هر تعداد و با هر مقدار سرمایه می‌توانند در وقف مذکور مشارکت کنند.

پیشینه تحقیق

خلیلی کلاریجانی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی به تدوین الگوی نظام‌مند پیشگیری از فساد اداری در سازمان اوقاف و امور خیریه پرداختند. آنها ابعاد الگوی پیشگیری از فساد را مشتمل بر فقدان پاسخگویی، عدم شفافیت، ضعف در اراده سیاسی، ضعف در اطلاع‌رسانی عمومی، عدم بهره‌گیری از ظرفیت بخش خصوصی، نقصان در قوانین و مقررات و ضعف در اخلاق عمومی واکاوی کردند.

سالاری و همکاران (۱۴۰۰-الف) در پژوهشی به بررسی اصول حکمرانی سازمانی در سازمان‌های عام‌المنفعه ایرانی پرداختند. نتایج این پژوهش حاکی از آن بود که اصول حکمرانی سازمانی شامل صداقت، عدالت اجتماعی، پاسخگویی، شفافیت، پاک دستی و امانت‌داری و تعاملات ارتباطی هستند.

میرحسینی و همکاران، (۱۴۰۱)، «چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین»، نتایج تحقیق نشان می‌دهند چالش‌ها و مسائل انجام امور خیر در مناطق حاشیه‌نشین در دو مقوله اصلی «ویژگی‌های درونی و منطقه‌ای» و «عوامل ساختاری و نهادی امر خیر» و هشت مقوله فرعی «فضا و بافت مناطق حاشیه‌نشین»، «درگیر شدن در دور باطل فقر و حاشیه‌نشین»، «احساس فقر و نیازمندی درونی شده»، «سیطره الگوی سنتی و مذهبی بر امر خیر»، «فقدان الگو و چشم‌انداز»، «خیریه به‌مثابه مسکن»، «مناسبات و روابط خیرین و دولت» و «بی‌اعتمادی دوسویه و عدم تعامل با ساکنان» دسته‌بندی می‌شوند. در مجموع به نظر می‌رسد رویه فعلی ارائه خدمات خیر در مناطق حاشیه‌نشین بیش از آن‌که به رفع محرومیت، توانمندسازی ساکنان و کاهش پدیده حاشیه‌نشین منجر

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی/انجفلو، بابایی و پورجیلی

شود، موجب وابستگی ساکنان به خیرین و بازتولید فقر و حاشیه‌نشینی شده است؛ از این‌رو، امر خیر و ارائه خدمات خیرخواهانه نیازمند اصلاح و بازنگری است.

میراحمدی، منصور، (۱۴۰۱)، «وقف و حکمرانی مردمی»، بیان داشتند که تحلیل مفهومی وقف نشان‌دهنده نسبت معنادار وقف و حکمرانی مردمی دست‌کم در سه زمینه است. مردمی‌سازی حکمرانی متوقف بر اثبات حق مشارکت مردم در امر حکمرانی است که بر پایه ظرفیت مفهومی وقف امکان‌پذیر است. همچنین، وقف از قلمرو گسترده‌ای برخوردار است و با ورود وقف به عرصه‌های اجتماعی به‌منظور تأمین اجتماعی و تحقق عدالت اجتماعی، امکان توسعه مشارکت مردم در امر حکمرانی فراهم می‌شود و در نهایت، وقف موجبات تداوم مشارکت مردم در امر حکمرانی را از طریق در پیش گرفتن الگوی مشارکتی مردم در تولید وقف فراهم می‌سازد. مقاله حاضر با توجه به چنین یافته‌هایی، الگوی مدیریتی با ویژگی‌های مستقل بودن، مردمی/مدنی بودن، غیرانتفاعی بودن، داوطلبانه بودن و شراکتی بودن را برای اداره وقف پیشنهاد داده و به این نتیجه رسیده است که بهره‌گیری از وقف در مردمی‌سازی حکمرانی با چنین الگویی، ممکن به نظر می‌رسد.

لاهاسانا^۱ (۲۰۰۹) «نقش وقف پول در تأمین مالی تشکیلات اقتصادی کوچک و متوسط» به این نتیجه رسید که وقف پول می‌تواند به‌عنوان یک منبع تأمین مالی خرد منجر به انجام پروژه‌ها، فرصت‌های کسب و کار و اشتغال بیشتر شود که نتیجه آن سهمین شدن وجوه وقفی در رشد و توسعه اقتصادی و توسعه سیستم مالی است.

کوران^۲ (۲۰۱۰) ارائه کالاهای عمومی در قانون اسلامی؛ ریشه‌ها، ضربه‌ها و محدودیت‌های نظام وقف به این نتیجه رسید که از ظرفیت‌های وقف به‌عنوان تأمین‌کننده مالی کالاهای عمومی بیشتر استفاده شود.

وارنر^۳ (۲۰۱۳) در تحقیق خود تحت عنوان «تأمین مالی خصوصی برای کالاهای عمومی؛ تأثیر اوراق قرضه اجتماعی» اکثر سرمایه‌گذاران در قراردادهای اوراق قرضه اجتماعی از بخش‌های غیر انتفاعی و مؤسسات خیریه هستند، پذیرش سرمایه‌گذاری با ریسک بالا صورت می‌گیرد و ایجاد بازده اجتماعی از ویژگی‌های اصلی آن است.

خلید^۴ (۲۰۱۴) در تحقیق خود «وقف به‌عنوان یک ابزار سرمایه‌گذاری و مسئول رفتار اجتماعی؛ یک مورد برای کشورهای غربی» یک محصول وقف عملی پیشنهاد شده که منطبق با روح تعالیم اسلامی است و می‌تواند به‌عنوان یک پیشنهاد جذاب برای سرمایه‌گذار اجتماعی آگاه باشد.

اهداف پژوهش

هدف اصلی

ارائه مدلی از وقف مشارکتی کاربردی جهت حل معضلات روز جامعه ایرانی.

اهداف فرعی

بررسی تأثیر وقف مشارکتی به‌عنوان راهکاری برای تأمین مالی مؤسسات مختلف و توسعه پایدار.
بررسی تأثیر وقف مشارکتی به‌عنوان راهکاری برای افزایش درآمد دولت به‌منظور ارائه خدمات شهری و گسترش زیرساخت‌های لازم توسعه.
بررسی میزان تأثیر وقف مشارکتی در طرح‌های عام‌المنفعه و ایجاد اشتغال برای اقشار آسیب‌پذیر تأمین بخشی از نیازهای ضروری آنان.
بررسی ظرفیت‌های وقف مشارکتی به‌عنوان تأمین‌کننده مالی کالاهای عمومی.

اهداف کاربردی

سازمان اوقاف و امور خیریه، جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، به‌طور کل تمام اساتید و دانشجویان گروه جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، خیران، دانشجویان و اساتید و محققین برای استفاده در تحقیقات آتی.

سوال‌های پژوهش

پژوهش حاضر عهده‌دار پاسخ به این پرسش‌ها است که:

۱. شاخص‌های اثرگذار بر وقف مشارکتی کدام است؟
۲. روابط علی - معلولی (اثرگذاری و اثرپذیری) در میان معیارهای مؤثر بر وقف مشارکتی چگونه است؟
۳. مهمترین عوامل مؤثر بر وقف مشارکتی و کارکردهای آن کدام است؟

فرضیه‌های پژوهش

شاخص‌های اثرگذار بر وقف مشارکتی به ترتیب اولویت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است.
در میان معیارهای مؤثر بر وقف مشارکتی به ترتیب اهمیت اثرگذاری شامل آثار معنوی و تربیتی، آثار اقتصادی، آثار اجتماعی و آثار وقف در فرهنگ‌سازی است. و از معیارهای اثرپذیری نیز به ترتیب دارای بیشترین تأثیرپذیری است.

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی/انجفلو، بابایی و پورجیلی

انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی و تعلق و تعهد اجتماعی از مهمترین عوامل مؤثر بر وقف مشارکتی و گسترش فرهنگ وقف به تمامی سطوح درآمدی جامعه است. تأسیس موقوفه‌ها و هدایت مؤثر در تسبیل عواید موقوفه‌ها نیز از مهمترین کارکردهای وقف مشارکتی است.

جامعه آماری تحقیق

جامعه آماری تعداد ۲۰ نفر از خبرگان برای تکمیل پرسشنامه هست. در مرحله کمی باتوجه به نامحدود بودن جامعه آماری، تعداد نمونه مورد نیاز براساس فرمول کوکران برای جامعه نامحدود، ۳۴۸ نفر انتخاب شد که این حجم نمونه قدرت آماری کافی برای اجرای آزمون‌ها را فراهم می‌کند. نمونه موردنظر شامل کلیه کارکنان فعال در ادارات اوقاف و امور خیریه اعم از کارکنان رسمی، شرکتی و قراردادی و در رده‌های مختلف شغلی، با افراد خیر (واقف) می‌باشند که از طریق توزیع پرسشنامه، از آنها نظرسنجی شد. به دلیل احتمالی عدم برگشت تعدادی از پرسشنامه‌ها، تعداد ۳۶۵ پرسشنامه توزیع و پس از جمع‌آوری و پاکسازی نهایی، در مجموع ۲۹۸ مورد بدون خدشه و سالم برای تجزیه و تحلیل فراهم شد.

جدول ۱: توزیع فراوانی متغیرهای جمعیت‌شناختی مربوط به مشارکت‌کنندگان

ردیف	متغیر	سطوح	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
۱	جنسیت	مرد	۱۵	۷۵	۷۵
		زن	۵	۲۵	۱۰۰
		جمع	۲۰	۱۰۰	
۲	سابقه خدمت	زیر ۱۰ سال	۵	۲۵	۲۵
		از ۱۰ تا ۲۰ سال	۱۰	۵۰	۷۵
		بیش از ۲۰ سال	۵	۲۵	۱۰۰
		جمع	۲۰	۱۰۰	
۳	گروه سنی	کمتر از ۴۰ سال	۶	۳۰	۳۰
		از ۴۰ تا ۵۰ سال	۹	۴۵	۷۵
		بیش از ۵۰ سال	۵	۲۵	۱۰۰
		جمع	۲۰	۱۰۰	
۴	نوع تجربه	عملگرا	۱۳	۶۵	۵۰
		علمی	۷	۳۵	۱۰۰
		جمع	۲۰	۱۰۰	

تعریف مفاهیم

تعریف لغوی وقف:

وقف، در لغت به معنای توقف و درنگ کردن و حبس است (دهخدا، ۱۳۴۹: ۲۳۵) و در اصطلاح فقهی از عقود اسلامی به معنای حبس کردن مال و جاری کردن منفعت یا ثمره آن برای استفاده عموم مردم، بدون دریافت عوض است. از جمله ساکن و بی حرکت شدن به طور مثال ساکن شدن چهارپا از حرکت را وقف گویند. معنی دیگر آن حبس کردن است مثل این که کسی بگوید خانه‌ام را در راه خدا حبس کردم. وقف از باب تسمیه به مصدر بر موقوفه نیز اطلاق می‌شود که جمع آن اوقاف است. (عتیقی؛ تونی؛ خالد، ۱۳۸۸: ۳۶۷). وقف، نگه‌داشتن و حبس کردن عین مال و جلوگیری از انتقال آن به دیگری، به وسیله‌ی یکی از عقود، مانند بیع، صلح، هبه و قرار دادن منافع آن در جهتی که واقف آن را مشخص کرده است. وقف فضیلت و ثواب زیادی دارد. امام صادق (ع) می‌فرماید: «خَيْرُ مَا يُخْلَفُهُ الرَّجُلُ بَعْدَهُ ثَلَاثَةٌ وَلَدٌّ بَارٌّ يَسْتَعْفِرُ لَهُ وَ سُنَّةٌ خَيْرٌ يُقْتَدَى بِهَا فِيهَا وَ صَدَقَةٌ تَجْرِي مِنْ بَعْدِهِ.» (بهترین چیزی که انسان از خود به یادگار می‌گذارد، سه چیز است: فرزند نیکوکاری که برای او استغفار کند، روش و سنت خوبی که مردم از او پیروی کنند، صدقه‌ی جاریه‌ای^۵ که پس از مرگش جریان داشته باشد).

وقف در دانشنامه فرهنگ لغات و اصطلاحات

عبارت است از حبس عین ملک یا مالی و مصرف کردن منافع آن در اموری که واقف معین کند. آنچه که کسی از ثروت خود جدا کند که در کارهای عام‌المنفعه از آن استفاده کنند. از منظر فقه و حقوق نیز عقدی که بر طبق آن شخصی مال معینی از اموالش را برای استفاده فرد یا افرادی، یا موسسه‌ای و یا اموری اختصاص می‌دهد و پس از آن مال مذکور از مالکیت واقف خارج شده و قابل نقل و انتقال نخواهد بود. (محمدی خوانساری ۱۳۹۲: ۴۰۶)

تعریف اصطلاحی وقف:

در این تحقیق منظور از وقف «بازداشت عین مال (از بخشش، فروش، واگذاری، اجاره، ارث و...) و تخصیص منافع آن به امور خیر مدنظر واقف» می‌باشد و نیز تعریف قانونی آن بر طبق ماده ۵۵ قانون مدنی کشور که: «وقف عبارت است از این که عین مال حبس و منافع آن تسبیل شود» می‌باشد. با عنایت به تعاریف یادشده مشخص می‌گردد وقف دارای ارکان و شروطی است که تحقق وقف متوقف بر وجود این ارکان و حصول این شروط می‌باشد که به هر یک به صورت جداگانه پرداخته می‌شود.

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی/نچفلو، بابایی و پورجیلی

وقف در اصطلاح فقهی

وقف در اصطلاح فقهی به معنی «تحبیس الأصل و اطلاق المنفعه»^۶ است، یعنی اصل مال و ریشه آن را ثابت نگه داشتن و منفعت آن را رها کردن تا دیگران از آن بهره‌مند شوند. به عبارت دیگر، واقف اصل مال را از ملک خود خارج می‌کند تا دیگرانی که این مال برای آنان وقف شده است از منافع آن بهره‌مند شوند؛ بنابراین واقف پس از اجرای عقد وقف، حق هرگونه تصرفی در این مال از قبیل بیع، هبه، وصیت و امثال آن را از خود سلب می‌کند و این به معنی ثابت کردن اصل مال است.

انواع وقف

جدول ۲: انواع وقف

طبقه‌بندی موقوفات	انواع وقف	توصیف
وقف براساس ذی‌نفعان	عام	وقف برای مصالح عمومی مانند وقف مسجد برای استفاده عموم
	خاص	وقف برای استفاده شخص یا اشخاص خاص مانند فرزندان یا طلاب علوم دینی
وقف از نظر امکان انتقال	مشاع	ترکیب موقوفات عام و خاص
	منقول	دارایی‌هایی که امکان جابه‌جایی دارند؛ مانند قرآن، ظرف و...
وقف از نظر مدت	غیرمنقول	دارایی‌هایی که امکان جابه‌جایی ندارند؛ مانند خانه، باغ و زمین
	دائم	وقفی که محدود به زمان نیست.
وقف از نظر مشروعیت	موقت	وقفی که محدود به زمان معینی است و پس از گذشت زمان به واقف یا وراث او عودت داده می‌شود.
	صحیح و مشروع	وقفی که تمام دستورات دینی در آن رعایت شود.
وقف از نظر منفعت	غیر شرعی	وقف مال برخلاف دستورات دینی مانند وقف اموال مسروقه یا وقف برای گناه
	منفعتی	وقفی که از مزایا و عایدی (و نه خود) موقوفه برای تحقق نیت واقف استفاده می‌شود؛ نظیر وقف معازله‌ای برای رتق وفتق هزینه‌های مدرسه
وقف از نظر مدیریت	انتفاعی	وقفی که از عین موقوفه استفاده می‌شود؛ نظیر حسینییه و مسجد
	تملکی	وقفی که اداره آن بر عهده سازمان اوقاف و امور خیریه است.
	غیرتملکی	موقوفاتی که متولی و ناظر و امین دارند و سازمان اوقاف و امور خیریه، تنها بر آنها نظارت می‌کند.
	مستقل	موقوفاتی که مستقیماً تحت نظارت ولی فقیه هستند و ایشان برای آنها کارگزار تعیین می‌کنند. این موقوفات، خارج از نظارت سازمان اوقاف و امور خیریه هستند؛ مانند موقوفات آستان قدس رضوی یا حضرت عبدالعظیم حسنی.

تعریف وقف مشارکتی

وقف مشارکتی وقفی است که برای موضوعی واحد و با مشارکت چند واقف انجام می‌گیرد؛ به عبارتی دیگر واقفان با هر تعداد سهم و با هر مقدار سرمایه می‌توانند در وقف مذکور مشارکت کنند. از ثبت نخستین وقف مشارکتی حدود ۹۶ سال می‌گذرد. طبق اسناد تاریخی، اولین وقف مشارکتی در سال ۱۳۰۲ شمسی صورت گرفته است. تعدادی از خیران بیرجندی، بنگاه آب لوله‌کشی آباد این شهر را به عنوان وقف مشارکتی ثبت کردند. بنگاه آب لوله‌کشی آباد بیرجند، اولین سازمان آب‌رسانی در ایران است که به منظور تأمین آب قابل شرب مردم شهر بیرجند، توسط سی‌تن از نیکوکاران این شهر تأسیس شد. فعالیت این سازمان خیریه باعث شد تا شهر بیرجند به‌عنوان دومین شهر در ایران از لوله‌کشی آب شهری برخوردار شود.

مزایای وقف‌های مشارکتی

اولین و مهمترین مزیت «وقف مشارکتی»، گسترش فرهنگ وقف به تمامی سطوح درآمدی جامعه است؛ افراد می‌توانند با هر درجه از تمکن مالی، در وقف شرکت کنند و این مسئله می‌تواند نقش مؤثری در تقویت سنت حسنه وقف داشته باشد، مزیت دوم «وقف مشارکتی»، تأسیس موقوفه‌های کرامند و کلانی است که با ورود یک یا چند نفر قابل تأسیس نیست، اخیراً اداره کل اوقاف استان گیلان درصدد است با استفاده از وقف مشارکتی، بیمارستانی برای بیماران سرطانی احداث کند. احداث بیمارستان یکی از مواردی است که برای انجام آن در قالب موقوفه نیازمند تمکن مالی بالا یا مشارکت تعداد معتابیهی از واقفان هستیم.

لزوم توجه به حقوق وقف مشارکتی

موضوع دیگری که ممکن است مشکلاتی را بر سر راه تأسیس نهاد «وقف مشارکتی» ایجاد کند، مشکلات حقوقی و قانونی است، در قانون مدنی سخنی از وقف مشارکتی به میان نیامده است، اما به نظر می‌رسد منعی برای ایجاد این نهاد وقفی وجود ندارد، با این حال مباحث مربوط به مدیریت چنین نهادهایی، با وجود مشارکتی بودن، به دلیل رویکرد عام‌المنفعه و غیرانتفاعی، نمی‌تواند در قالب عقد شرکت تنظیم شود. بنابراین لازم است قوه مقننه نیز با مشارکت حوزه و دانشگاه نسبت به قوانین موردنیاز «وقف مشارکتی» در آینده اقدام کند، ضمن اینکه می‌توان با در نظر گرفتن امتیازاتی برای ایجاد این دسته از موقوفات، تأسیس آن‌ها را تسهیل کرد. (پایگاه دبیرخانه شورای عالی فرهنگی آستان قدس رضوی)

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی/انجفلو، بابایی و پورجیلی

روش پژوهش

از آنجا که در مطالعه حاضر برای شناسایی مؤلفه‌های مربوط به وقف در وقف مشارکتی در اداره کل اوقاف استان تهران، (با حذف معیارهای بی‌اهمیت یا کم‌اهمیت و افزودن معیارهای مهم شناسایی نشده) بود، لذا از نظر هدف کاربردی، به لحاظ ماهیت و گردآوری اطلاعات توصیفی - پیمایشی و از نوع ترکیبی است که هم از داده‌های کیفی حاصل از پنل خبرگی و هم از داده‌های کمی حاصل از پیمایش ۷ برای گردآوری و تحلیل داده‌ها استفاده می‌کند. از آنجایی که متمرکز بر یک منطقه خاص است، لذا یک مطالعه موردی محسوب می‌شود.

به‌منظور کنکاش در حلقه‌های مختلف وقف به بررسی وقف مشترک در اوقاف اداره کل اوقاف استان تهران پرداخته و بدین‌منظور، با مطالعه وقف در منطقه مذکور، یک طرح مطالعه چندموردی^۸، مورد توجه قرار گرفت. در منطق نمونه‌گیری، هر آزمایش با چندین نمونه همراه است. براساس منطق تکرار، انتخاب بر این مبنا صورت گرفت که هر زنجیره می‌تواند نتایج مشابهی^۹ را پیش‌بینی کند و یا نتایج متضادی^{۱۰} را که دارای دلایل مشخصی است، آشکار سازد. برای جمع‌آوری داده‌ها از دو تکنیک مصاحبه و مشاهده که در مطالعات موردی کاربرد چشمگیری دارند (هانکوگ و آلگوزین ۱۱، ۲۰۱۶؛ استاک^{۱۲}، ۱۹۹۵) بهره گرفته شد. برای انجام مصاحبه‌ها از پروتکل مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد که در وهله اول مشتمل بر..... سوال بود و در خلال انجام مصاحبه‌ها و ظهور مفاهیم، سوالات نیز تدقیق می‌شدند. در مجموع، از ۲۰ نفر از کنش‌گران مرتبط با زنجیره‌های مورد مطالعه شامل نخبگان علمی و عمل‌گرا (اساتید دانشگاهی، مدیران و کارکنان اوقاف) مصاحبه به عمل آمد. لازم به ذکر است ضمن هماهنگی قبلی با مشارکت‌کنندگان، مصاحبه‌ها ضبط و سپس به‌طور دقیق مکتوب شدند. همچنین، مشاهده‌ها در قالب مشاهده غیر مشارکتی از ساختارهای مختلف وقف مانند عملکرد اجتماعی، اقتتادی، معنوی و غیره به‌عمل آمد. برای نمونه‌گیری از رویکرد نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. همان‌گونه که بین (۲۰۱۵) برونز (۲۰۰۰)، کرسویل (۱۹۹۸)، و هانکوگ و آلگوزین (۲۰۱۶) بیان می‌دارند، در مطالعه موردی برای یافتن موارد، سایت‌ها و افرادی که می‌توانند اطلاعات مناسب به دست دهند، از نمونه‌گیری هدفمند استفاده می‌شود.

در این مطالعه برای انتخاب وقف مشارکتی (مورد) و کنشگرانی از اوقاف که می‌توانستند مورد مطالعه قرار گیرند، از این رویکرد نمونه‌گیری استفاده شد. همچنین، در خلال جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها به انتخاب کنش‌گران و سایت‌هایی از اوقاف پرداخته شد که به اشباع مفاهیم شکل گرفته و حتی ظهور مفاهیم جدید کمک می‌کردند. برای تحلیل داده‌ها در مطالعه موردی لازم است از روند کدگذاری

استفاده شود و مقوله‌هایی در سطوح بالاتری از انتزاع حاصل شوند (بونز، ۲۰۰۰). بنابراین، در این پژوهش، برای استفاده سودمند از رویه کدگذاری سعی شد، مطالعه موردی در ترکیب با سایر روش‌ها هدایت شود؛ زیرا به اعتقاد یین (۲۰۱۵)، مطالعه موردی می‌تواند در ترکیب با سایر روش‌ها به‌کار گرفته شود. در این راستا، همان‌گونه که تحلیل محتوای کیفی به‌عنوان یک رهیافت استقرایی، طیفی از روندهای قاعده‌مند را برای تحلیل نظام‌مند منابع داده‌ای پیشنهاد می‌کند، می‌تواند به‌عنوان یک روش مناسب برای تحلیل و تفسیر در مطالعات موردی قلمداد شود (برگ، ۱۳، ۲۰۰۴؛ کولباچر، ۱۴، ۲۰۰۶). در این مطالعه، برای مقوله‌بندی داده‌ها از تحلیل محتوای کیفی استفاده و فرآیند کدگذاری برای آسیب‌شناسی وقف مشارکتی دنبال شد.

به‌منظور کاهش خطاهای تفسیری و افزایش اطمینان از صحت نتایج پژوهش، اعتبار^{۱۵} و قابلیت اطمینان^{۱۶} داده‌ها و یافته‌ها مورد توجه قرار گرفت. در واقع، اعتبار با این مفهوم در نظر گرفته شد که نتایج تحقیق به‌طور دقیق مبین پدیده مورد مطالعه باشد و قابلیت اطمینان در قالب همسانی نتایج از طریق تکرار مدنظر واقع شد (ریچاردز و مورس^{۱۷}، ۲۰۱۲). تکنیک زاویه‌بندی (سه‌وجهی‌سازی^{۱۸}، زاویه بندی یا سه‌بعدی‌نگری) برای تأمین قابلیت اطمینان^{۱۹} در مطالعه موردی (هانگوک و الگوزین، ۲۰۱۶) و روش‌های کیفی (قاسمی و همکاران، ۲۰۱۸) مانند تحلیل محتوای کیفی (میرینگ^{۲۰}، ۲۰۰۰) ابزار سودمندی است. همچنین، اسکیریر^{۲۱} (۲۰۱۲) معتقد است که سه‌وجهی‌سازی توأم با منابع داده‌های دیگر، ابزار مناسبی برای ارزیابی اعتبار تحلیل محتوای کیفی فراهم می‌کند. بدین‌منظور در این مطالعه از انواع سه‌وجهی‌سازی در قالب سه‌وجهی‌سازی داده^{۲۲}، روش^{۲۳}، زمان^{۲۴}، فضا^{۲۵} (موقعیت) و افراد^{۲۶} (پولیت و بک^{۲۷}، ۲۰۰۴) استفاده شد. در واقع، تمامی ابعاد سه‌وجهی‌سازی از طریق جمع‌آوری داده از زنجیره‌های مختلف (سه‌وجهی‌سازی داده)، با استفاده از روش‌های مصاحبه و مشاهده (روش)، در طول چندین ماه (زمان)، و به‌واسطه کنش‌گران مختلفی (افراد) که در حلقه‌های مختلف زنجیره‌ها (فضا) فعالیت می‌کردند، محقق شد. لازم به ذکر است که سه‌وجهی‌سازی داده و زمان در قالب نمونه‌گیری نظری نیز تسهیل شد. زیرا طی این رویکرد نمونه‌گیری، داده‌های جمع‌آوری‌شده تحلیل می‌شدند و بر مبنای مفاهیم مستخرج، مشخص می‌شد که چه داده‌هایی در کجا و چگونه می‌بایست جمع‌آوری شود. برای افزایش قابلیت اطمینان نتایج نیز از سه‌وجهی‌سازی محقق^{۲۸} (ارزیاب) (بنگسون^{۲۹}، ۲۰۱۶) بهره گرفته شد. در این نوع سه‌وجهی‌سازی، محققان از طریق همکاری با یکدیگر احتمال بروز خطاها (اریب‌ها) را کاهش می‌دهند. این نوع همکاری در زمینه کدگذاری، تحلیل‌ها و تفسیر مجموعه داده‌ها

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی/نچفلو، بابایی و پورجیلی

امکان‌پذیر است (پولیت و بک، ۲۰۰۴). در این زمینه فرآیند کدگذاری از طریق مشارکت محقق با دو تن از خبرگان علمی شرکت‌کننده در تحقیق هدایت شد.

جامعه آماری تحقیق دو دسته بود. ۱- تعداد نمونه هدفمند انتخابی در بخش کیفی ۲۰ نفر از خبرگان و ۲- در بخش کمی کلیه کارکنان و فعالان حوزه اوقاف و امور خیریه در اداره کل اوقاف استان تهران. برای اجرای این تحقیق از طرح مسئله تا نتیجه‌گیری، از رویکرد ترکیبی یعنی هر دو روش کمی و کیفی استفاده شد. جهت پاسخ به سؤال‌های بخش کیفی تحقیق، داده‌ها به روش مصاحبه ژرف‌نگر و مشاهده مشارکتی جمع‌آوری شد و سپس مصاحبه‌های کیفی با استفاده از رویکرد نظریه داده‌بنیاد و کدگذاری باز، محوری و انتخابی، مورد تحلیل قرار گرفتند. سپس براساس یافته‌های بخش کیفی، پرسشنامه بخش کمی طراحی و به شرح پیش‌گفته بین نمونه هدف توزیع شد. پایایی این پرسشنامه با معیار آلفای کرونباخ اندازه‌گیری شد تا بررسی شود که آیا تمامی مؤلفه‌های مورد استفاده برای اندازه‌گیری متغیرهای تحقیق قابل اعتماد هستند و می‌توان از آنها برای دستیابی به اهداف تحقیق استفاده کرد یا خیر؟ آلفای کرونباخ یک ضریب پایایی است که نشان می‌دهد اقلام موجود در یک مجموعه چقدر با یکدیگر همبستگی مثبت دارند و برحسب میانگین همبستگی‌های متقابل بین آیتم‌های اندازه‌گیری مفهوم محاسبه می‌شود. طبق نظر جورج و مالری (۲۰۰۳)، ضریب پایایی برای مقیاس باید از ۰/۷ یا بالاتر باشد تا قابل اعتماد در نظر گرفته شود. با توجه به بالا بودن ضرایب به دست‌آمده در جدول (...) که برای همه مقوله‌ها بالاتر از ۰/۷ بود، پایایی مناسب پرسشنامه تأیید و سازگاری داخلی برای قابلیت اطمینان برای همه ... مورد مقیاس شده عالی محاسبه شد. اعتبار پرسشنامه‌های مورد استفاده نیز براساس دو بعد اعتبار محتوایی و اعتبار سازه بررسی گردید. با توجه به مرور نسبتاً جامعی که بر مطالعات پیشین انجام شده بود، سعی شد تا در وهله نخست با ارائه پرسشنامه در پانلی متشکل از ۲۰ نفر از خبرگان، نظرات افراد در مورد میزان پوشش و صحت پرسش‌ها اخذ و پرسش‌ها اصلاح و تعدیل گردد. در مورد اعتبار سازه نیز، سعی شد تا از سنجه‌هایی که اعتبارشان در مطالعات پیشین اثبات شده استفاده گردد. به‌منظور روایی‌سنجی پرسشنامه نیز نخست پرسشنامه‌ها به‌صورت آزمایشی میان نمونه‌ای ۳۰ نفره توزیع شد. درنهایت در تحلیل داده‌های این بخش (کمی) از نرم‌افزارهای excel، Sps26، Smartpls4 و Lisrel8.8 استفاده شد. به‌منظور بررسی فرضیه بخش کمی نتایج بر گرفته از پرسشنامه کمی با استفاده از فنون آماری در قالب آماره‌های توصیفی و استنباطی مناسب مورد تحلیل قرار گرفتند. برای استخراج و اعتباریابی مدل این بخش نیز از روش مدلیابی معادلات ساختاری به روش حداقل مربعات جزئی استفاده گردید. شاخص‌های برازندگی مدل حاکی از برازش مطلوب داده‌ها

با مدل مفهومی بوده و به عبارتی داده‌های کمی با مدل مفهومی تحقیق برآزش مطلوبی داشته و مؤید داده‌های کیفی می‌باشند. در نهایت محقق بعد از انجام تحقیق، از طریق استفاده از معیار اعتبار درونی بیرونی به ارزیابی گزارش تحقیق خود و اعتباریابی آن پرداخت.

یافته‌های تحقیق

در دنیای رقابتی امروزی، مدیران و مسئولان سازمان اوقاف علاوه بر در نظر گرفتن مسائل سازمان و منابع داخلی، خود را به مدیریت و نظارت بر منابع مرتبط خارج از سازمان نیز نیازمند می‌دانند که این امر در واقع به دلیل دستیابی به مزیت‌های رقابتی (رقابت با ارکان و امور خیریه خصوصی) با هدف کسب سهم بیشتری از وقف و امور خیریه است. یکی از فعالیت‌های اولیه یک مدل وقف مشارکتی، افزایش خدمت به موقوف‌علیهم به وسیله افزایش کیفیت خدمات و در دسترس بودن آن می‌باشد. به علاوه هدف هر سازمانی افزایش ایجاد ارزش در حین کاهش هزینه‌هاست. براساس یافته‌های این تحقیق عناصر مؤثر تغییر در این دگرگونی عبارت بودند از آثار اجتماعی، اقتصادی، معنوی، تربیتی و فرهنگی، پیدایش اشکال نوین وقف مشارکتی، رسانه‌ها و ارتباطات مدرن، ورود دولت و برنامه‌های کلانی نظیر حفاظت از محیط‌زیست و مسئولیت اجتماعی و همکاری با سازمان‌ها و... همچنین مقولاتی چون عملکرد ضعیف و عدم توسعه زیرساخت‌ها، مشکلات و موانع متعدد عدم گسترش امور مربوط به وقف در فرایند گسترش وقف مشارکتی، اثرات منفی عدم توجه به وقف مشارکتی بر کیفیت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، معنوی، تربیتی و حفظ محیط‌زیست، عدم توجه به واقفین و ترجیحات موقوف‌علیهم و پایین بودن شرکت در وقف مشارکتی در کشور؛ و نیز مقولاتی چون پدیده محوری، پیامدهای عملکرد، شرایط زمینه‌ای، شرایط علی، کنش‌ها و تعاملات و در نهایت مداخله‌گر شناسایی و استخراج شدند.

از این‌رو، ورود عناصر و مؤلفه‌های مدرن چون وقف مشارکتی باعث دگرگونی در نظام مدیریتی، هنجاری و معنایی، پیدایش اقتصاد مدرن و غیر سنتی، شیوه‌های مدرن زندگی، توزیع و خرید و ایجاد شکل جدیدی از مدیریت مسلط شده و در نتیجه ساختار اداره اوقاف به سمت حمایت از گسترش وقف مشارکتی سیستم در حرکت است. این نوع مدیریت در اوقاف، برخلاف شکل سنتی آن که ساده و مبتنی بر منابع محدود بود، مدیریتی است گسترده و مبتنی بر گسترش جذب منابع داخلی و خارجی (اجتماعی و...) دارای ابعاد متنوع اجتماعی، اقتصادی، معنوی، فرهنگی و تربیتی. با این حال، به تناسب تغییرات در جذب وقف، مسائل و چالش‌های نوظهوری نظیر افزایش مشکلات اقتصادی، گسترش آسیب‌های، فرهنگی و زیست‌محیطی و... ایجاد شده و گسترش یافته‌اند. علاوه بر این‌ها، تحقیق حاضر نشان

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی/نچفلو، بابایی و پورجیلی

داد که جامعه هدف مورد مطالعه، نسبت به دگرگونی‌های وقف و نتایج و پیامدهای مثبت و منفی آن آگاه بوده و به‌طور بازاندیشانه و خود - تأملی به این تغییرات می‌اندیشند. در برخی موارد واکنش‌های سنتی از خود بروز می‌دهند که بیانگر درک و تفسیر آنها از دگرگونی‌های سنتی ایجادشده در محیط کار و فعالیت آنان است. از این‌رو، جامعه مورد مطالعه (واقفان و کارشناسان و مدیران اوقاف) نسبت به تغییرات ایجادشده در این بعد از فعالیت خود به‌طور سنتی مقاومت نسبی دارند و هنوز وجود اشکال سنتی آشکارا یا تلویحاً بیانگر کارکرد نسبی شکل سنتی وقف و فعالیت و تداوم آن‌ها در مباحث مورد مطالعه است. مبحث مورد بررسی، علیرغم پذیرش عناصر و فرآیندهای مدیریتی نوین از جمله گرایش به وقف مشارکتی و استقبال از برخی تغییرات ایجادشده در جامعه، به‌طور هم‌زمان نسبت به آنچه در حال رخ دادن است، حساسیت ارزشی و سنتی دارند. فعالان این حوزه، ضمن ابراز رضایت از شرایط نوین پیش آمده در اوقاف و امور خیریه، از تضعیف و نابودی برخی عناصر سنتی و ارزشی خود در زمینه فعالیت و کسب و کار، ابراز نگرانی می‌کنند.

بنابراین، در مطالعه حاضر، چالش‌های مثبت و منفی موجود در گسترش وقف مشارکتی مورد ارزیابی قرار گرفت. برای این منظور، محدوده تحقیق اداره کل اوقاف استان تهران در نظر گرفته شد. برای این‌منظور همان‌طور که اشاره شد، داده‌ها به‌صورت مصاحبه عمیق از کارشناسان سازمان امور پشتیبانی دام، کارشناسان سازمان اوقاف و امور خیریه، محققان دانشگاهی و شماری از واقفان، مشاهده اسناد و مدارک جمع‌آوری‌شده و مشاهده مستقیم محقق گردآوری شد. سپس با استفاده از تئوری بنیانی، موانع و مشکلات و همچنین مزایا و محاسن وقف مشارکتی جهت بهبود عملکرد این سیستم استخراج گردید.

نتایج نشان داد که پنج چالش اصلی اثرگذار بر گسترش وقف مشارکتی، شامل عملکرد ضعیف و عدم توسعه زیرساخت‌های اجتماعی و فرهنگی، مشکلات و موانع متعدد جذب وقف در فرایند جذب وقف مشارکتی، اثرات منفی عدم گسترش وقف مشارکتی بر کیفیت، اجتماعی و محیط‌زیستی، اقتصادی، فرهنگی، معنوی و تربیتی، عدم توجه به واقفان و خیران و ترجیحات موقوف‌علیهم و پایین بودن مشارکت افراد در وقف و امور خیریه می‌باشد. از سوی دیگر، ۲۸ کد فرعی تاثیرگذار بر ارزیابی عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه شناسایی شد که در قالب پنج کد اصلی شامل پدیده محوری (ادغام ۸ مقوله کلیدی)، پیامدهای عملکرد (ادغام ۵ مقوله کلیدی)، شرایط زمینه‌ای (ادغام ۴ مقوله کلیدی)، شرایط علی (ادغام ۵ مقوله کلیدی)، کنش‌ها و تعاملات (ادغام ۳ مقوله کلیدی) و در نهایت

فصلنامه مدیریت کسب و کار نوآورانه / دوره ۱۶ / شماره ۶۴ / زمستان ۱۴۰۳

مداخله‌گر (ادغام ۴ مقوله کلیدی) شناسایی شدند که به‌نوعی می‌توان از آنها به مزایا و محاسن شناسایی‌شده در بکارگیری وقف مشارکتی در وقف مورد بحث تعبیر کرد.

براساس یافته‌های فوق الزامات زمینه‌ای عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه و خدمات پایدار شامل چهار مقوله عوامل اقتصادی و اجتماعی، محیط فن‌آوری، محیط سیاسی هستند. محیط‌زیست یکی از عناصر کلیدی از خط مشی سه‌گانه پایداری و یک واسطه برای موضوعاتی مانند تغییرات آب و هوا و افزایش قیمت انرژی بوده است. بسیاری از سازمان‌ها باید آگاه باشند که اگر مسئولیت اجتماعی به خوبی اجرا شود می‌تواند باعث دسترسی آسان‌تر به زیرساخت کشور در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... شود. این امر، مزایایی شامل کاهش هزینه، افزایش جذب وقف، افزایش بهره‌وری و ایجاد فرصت‌های بیشتر برای دسترسی به کسب منابع جدید است. از جمله عوامل محیط فن‌آوری موثر بر عملکرد سازمان اوقاف و امور خیریه میزان هزینه دولت در تحقیق و توسعه فن‌آوری‌های شرکت‌های تولیدی، بهبود بهره‌وری شرکت‌های تولیدی از طریق بکارگیری فن‌آوری اطلاعات، مطلوب بودن سرعت ارتباطات و کیفیت تبادل اطلاعات در شرکت‌های تولیدی، توجه دولت بر توسعه زیرساخت‌های فن‌آوری اطلاعات در بخش جذب منابع است. در الزامات زمینه‌ای عوامل محیط سیاسی چون نقش نهادهای سیاسی بر مسائل داخلی سازمان اوقاف و امور خیریه، بروز مسائل داخلی متأثر از رویه‌های خارج از کنترل مدیران اوقاف، وجود کانال‌های ارتباطی سیاسی رسمی و غیر رسمی، توجه به استانداردها و خط‌مشی‌های سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی بر جذب و گسترش وقف مشارکتی موثر هستند.

نتیجه نهایی

به‌عنوان نتیجه نهایی می‌توان گفت، اگرچه گسترش وقف در زمینه‌های اجتماعی: استحکام پیوندهای اجتماعی اعم از خانواده و...؛ ایجادکننده و گرمی‌بخش وفاق و دوستی؛ به‌وجود آورنده موسسات و سازمان‌های جدید اجتماعی و رفاهی؛ ایجادکننده و توسعه‌دهنده شهرها و روستاها؛ ایجادکننده و توسعه‌دهنده شهرها و روستاها؛ تامین‌کننده منابع و ابزار موردنیاز مردم؛ کاهش‌دهنده فاصله طبقاتی؛ پرورش روحیه خودباوری مقدمه خداآوری؛ آرامش‌بخش و آرام‌کننده دردها و آلام مردم و... در بخش اقتصادی، توسعه‌دهنده کشاورزی و دامداری؛ پدیدآورنده و احیاکننده بسیاری از مشاغل؛ ایجادکننده و توسعه‌دهنده صنعت و معدن؛ ایجادکننده و توسعه‌دهنده علوم پزشکی...؛ باعث رشد و بالندگی ثروت‌ها و توانایی‌های جامعه؛ موجب فناوری و توسعه تحقیقات؛ بسیار کارآر در زمینه اشتغال‌زایی؛ توسعه گردشگری و صنعت توریسم؛ افزایش بهره‌وری به‌عنوان اساسی‌ترین محور اقتصاد؛ نقش

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی/انجفلو، بابایی و پورجیلی

اساسی در گسترش صادرات و واردات و...؛ معرفی دین و نهادینه خداپاوری؛ رشد خصایل خوب انسانی همچون فداکاری و گذشت؛ در بخش فرهنگی: ایجاد و توسعه نهادهای فرهنگی؛ معرفی جهان اسلام به بیگانگان؛ معرفی تشیع سرخ علوی و حکومت ولایی؛ توسعه کتاب و کتابخوانی؛ توسعه هنر در کلیه رشته‌ها؛ حفظ میراث فرهنگی؛ تشکیل و گسترش همایش‌ها، کنگره‌ها و کنفرانس‌ها؛ چاپ نشریات برای بالا بردن آگاهی‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی؛ حفاظت و حراست و بازسازی اماکن متبرکه؛ نقش اساسی؛ در ایجاد و توسعه مدارس و بیمارستان‌ها و مساجد و تکایا ضروری است، اما وقتی نوبت به وقف مشارکتی می‌رسد، تعداد کمی از افراد رویکرد درستی را اتخاذ می‌کنند. براساس نتایج تحقیق، مشخص شد که انجام امورات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، معنوی و تربیتی و... تنها با وقف مشارکتی، سازگار و هم‌سو بوده و به نتیجه خواهد رسید.

پیشنهاد‌های تحقیق

۱. تحقیقات آینده می‌تواند بر متغیرهای مختلف تمرکز کرده و تأثیرات منحصربه‌فرد آن‌ها را بر وقف مشارکتی در ایران مطالعه کنند.
۲. با توجه به اینکه پیاده‌سازی چهار استراتژی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، معنوی و در یک الگو به احتمال زیاد دارای موانع و تضادهای بسیاری خواهد بود، بنابراین پژوهشگران می‌توانند در مطالعه‌های بعدی خود موانع پیاده‌سازی رویکرد وقف مشارکتی بررسی و تحلیل کنند.
۳. محققان آتی می‌توانند به بررسی و تحقیق تبیین عملکرد سازمانی اوقاف با توجه به نقش استراتژی تلفیقی وقف بپردازند.

- (۱) حائری (یزدی)، محمدحسن، (۱۳۸۰)، "وقف در فقه اسلامی و نقش آن در شکوفایی اقتصاد اسلامی"، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد، ص ۴۹.
- (۲) معراجی، سعید، (۱۳۸۵)، "سنت ماندگار"، بنیاد پژوهش و توسعه‌ی فرهنگ وقف، تهران، ص ۹۴.
- (۳) مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، "بحارالانوار"، ج ۴۴، لبنان، بیروت: مؤسسه‌الوفاء.
- (۴) جرجی، زیدان، (۱۳۴۴)، "تاریخ تمدن اسلامی"، ترجمه علی جواهر کلام، تهران، امیرکبیر، چاپ اول.
- (۵) مطهری، مرتضی، (۱۳۶۷)، "گفتارهای معنوی"، تهران، صدرا، چاپ هفتم، ص ۵۱.
- (۶) بهار، مه‌ری و نصرتی، محمود. (۱۳۹۵)، «آسیب‌شناسی وقف»، اولین همایش ملی خیر ماندگار.
- (۷) ربانی اصفهانی، حوریه و طیب‌نیا، محمد صالح. (۱۳۹۹). «واکاوی اثربخشی نظام حکمرانی در اشاعه فرهنگ وقف در بانوان (مورد مطالعه: دوران صفویه تا پهلوی)»، سومین همایش ملی خیر ماندگار (مطالعه و ارزیابی حکمرانی نظام خیر در ایران).
- (۸) سالاری، سلمان، رحیم‌نیا، فریبرز، خوراکیان، علیرضا، مرتضوی، سعید و اسلامی، قاسم. (۱۴۰۰الف). «کشف اصول حکمرانی سازمانی در سازمان‌های عام‌المنفعه ایرانی»، حکمرانی و توسعه، دوره یکم، شماره ۴، صص ۳۷-۷۲.
- (۹) سیدحسینی، سیدمحمد، ابراهیمی سالاری، تقی و مظلوم خراسانی، آزاده. (۱۳۹۲). «بهبود روش‌های مدیریت در سازمان اوقاف و اثر آن بر افزایش بهره‌وری در حوزه وقف»، فصلنامه مدیریت اسلامی، دوره بیست‌ویکم، شماره ۱، صص ۱۰۵-۱۲۵.
- (۱۰) الشریف، محمدمهدی؛ کیوانی هفشجانی، داریوش، (۱۴۰۱)، «وضعیت حقوقی اموال موسسات خیریه پس از انحلال آن‌ها»، پژوهشنامه مطالعات وقف و امور خیریه.
- (۱۱) شهریاری، امیرعطا؛ سالاری، محمود؛ بهزادی، حسن، (۱۳۹۴)، «بررسی عوامل مؤثر بر وقف کتاب به سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی»، کتابداری و اطلاع‌رسانی، دوره ۱۸، ش ۴، پیاپی ۷۲.

ارائه مدل کاربردی از وقف مشارکتی با استفاده از روش دلفی/انجفلو، بابایی و پورجیلی

۱۲) مرتضوی، مهدی؛ محمدی دوست، حسین؛ دشتی، راضیه، (۱۴۰۱)، «طراحی الگوی حکمرانی نظام وقف در ایران (با تأکید بر نقش امنا)»، پژوهشنامه مطالعات وقف و امور خیریه.

۱۳) میراحمدی، منصور، (۱۴۰۱)، «وقف و حکمرانی مردمی»،

۱۴) خومحمد خیرآبادی، سعید، (۱۳۸۰)، مقاله‌ی «نقش فرهنگ وقف در توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی».

۱۵) ارجمند نیات تبریز، علی، (۱۳۸۰)، مقاله‌ی «نگرشی نو در زمینه‌ی وقف و توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی کشورها».

۱۶) هدایتی، سید علی اصغر، ۱۳۸۰، مقاله‌ی «نقش وقف در توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی کشورها، مروری اجمالی بر ابعاد اقتصادی و اجتماعی وقف».

۱۷) نوانیان رودسری، جواد، پایگاه دبیرخانه شورای عالی فرهنگی آستان قدس رضوی.

۱۸) مهتدین، (۱۳۸۶)، ماهنامه‌ی فرهنگی، سیاسی اجتماعی داخلی سازمان اوقاف و امور خیریه، صص ۱۹ و ۵۸.

۱۹) میراث جاویدان، زمستان ۱۳۸۵ فصلنامه فرهنگی، تحقیقی، اجتماعی و تاریخی شماره ۳۸، صص ۱۵-۲۰.

۲۰) میراث جاویدان، ۱۳۷۲، سال اول، شماره دوم، ص ۸.

21) Bradshaw, P. (2009). A contingency approach to nonprofit governance. *Nonprofit Management and Leadership*, 20(1), 61-82.

22) Cornforth, C., and C. Simpson. (2002). Change and Continuity in the Governance of Nonprofit Organizations in the United Kingdom: The Impact of Organizational Size. *Nonprofit Management and Leadership*, 12 (4), 451-70.

23) Gao, Xiang; Zhenhua Gu; Zhan Wang; (2020). A Choice Model of University Endowments Governance. *The B.E. Journal of Theoretical Economics*, 21(1). 269-285. doi:10.1515/bejte-2019-0136 .

24) Prasetyo, Aries. (2018). Identifying paradox-governance model in NPO: A new cover for an old book?. *International Journal of Research Studies in Management*. 7(2), 33-45. 10.5861/ijrsm.2018.3012.

<https://doi.org/10.22108/ecs.2022.135140.1019>.

1. Lahsasna.
2. Kuren.
3. Warner.
4. Khalid.

۵. صدقه جاریه به معنای صدقه پیوسته و مستمر می‌باشد.

۶. شرایع الاسلام، چاپ نجف، ج ۲، ص ۲۱۱.

7. Survey Research.
8. Multi-Case Study.
9. Similar Results.
10. Contrary Results.
11. Hancock & Algozzine.
12. Stake.
13. Berg.
14. Kohlbacher.
- 15 Validity.
- 16 Reliability.
17. Richards & Morse
18. Triangulation
19. Triangulation
20. Mayring
- 21 Schreier
- 22 Data Triangulation
- 23 Method Triangulation
- 24 Time Triangulation
- 25 Space Triangulation
- 26 Person Triangulation
27. Polit & Beck
28. Investigator Triangulation
29. Bengtsson

**Presenting a practical model of cooperative endowment using the
Delphi method**

Receipt: 01/11/2024 Acceptance: 18/12/2024

**Mansour Najaflo¹
Mahboobe Babaei²
Rababe Porjebali³**

Abstract

The prevalence of endowment culture in Islam is an important and widespread discussion. Also, the role of endowment as a civil matter arising from Islamic knowledge and high culture in economic, cultural, and social development and organizing the issues and problems of society is not hidden from anyone. The purpose of the present study is to present an applied model of participatory endowment using the Delphi method. The research method is descriptive-analytical in nature and in terms of method, and it was conducted using the Delphi method and using books, magazines, articles, and documents with a qualitative approach. Qualitative content analysis was used to analyze the data and structural-interpretive modeling was used to validate the components of the model. This study has an interpretive approach in terms of philosophy and is developmental in terms of orientation. The research findings showed that the most effective motivations of endowments are religious motivations (God's pleasure, reward in the hereafter), serving others, building hospitals, and spreading science and knowledge in society.

Key words

endowment and charity, endowment, cooperative endowment, Delphi method.

1-PhD Student, Department of Social Sciences, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran. mnajaflo1392@gmail.com

2-Assistant Professor, Department of Social Sciences, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran. (Corresponding Author) mahboobe.babaei@iau.ac.ir

3-Assistant Professor, Department of Social Sciences, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran. ropo.zanjan.iau.ir@gmail.com